

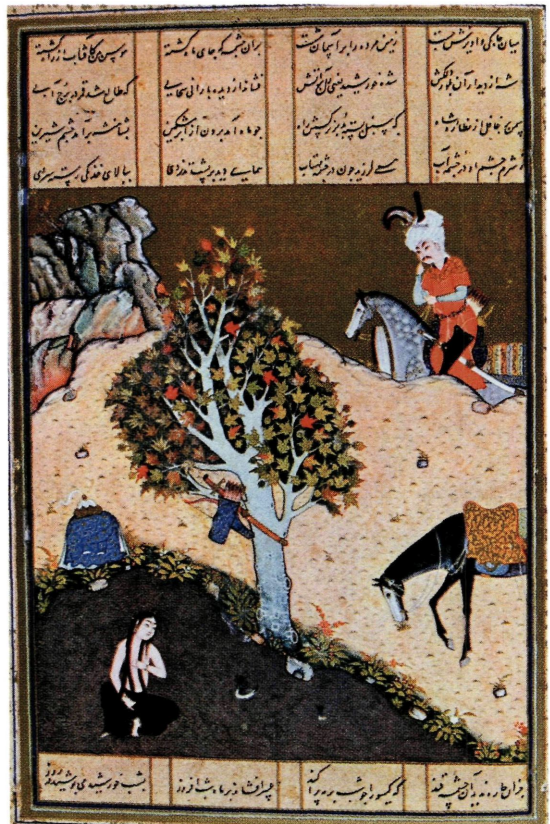
Ἀπὸ τὴν Περσία στὴν Προβηγία: Ἐρωτικὲς διηγήσεις στὸ ὕστερο Βυζάντιο

Παναγιώτης Α. Ἀγαππτός

*Καθηγητὴς Βυζαντινῆς Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Κύπρου*

Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς προηγούμενες ὁμιλίες τοῦ παρόντος κύκλου γιὰ τὸ Βυζάντιο καὶ τὶς ἀπαρχὲς τῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖες πραγματεύτηκαν ζητήματα πολιτικῆς, διπλωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἱστορίας, ἡ δική μου συμβολὴ ἐστιάζεται σὲ ἓνα λογοτεχνικὸ ζήτημα. Αὐτὸ ἴσως φανεῖ παράξενο, ἐπειδὴ, συνήθως, δὲν προσεγγίζουμε ἱστορικὰ θέματα μέσα ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας. Ὡστόσο, ἡ λογοτεχνία δημιουργεῖται μέσα σὲ συγκεκριμένα ἱστορικὰ συμφραζόμενα. Σὲ περιόδους, μάλιστα, κρίσεων καὶ ἀλλαγῶν ἡ λογοτεχνία συνδέεται στενὰ μὲ μείζονες κοινωνικὲς καὶ ἰδεολογικὲς διεργασίες, διαμορφώνοντας πολλὰ φορὲς τὸ εὐρύτερο πολιτισμικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐπιτελοῦνται οἱ διεργασίες αὐτές. Θεωρῶ, ἐπομένως, ὅτι ἡ ἐξέταση ἑνὸς λογοτεχνικοῦ ζητήματος θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ἀνιχνεύσουμε ἀπὸ μὴν ἄλλη ὀπτικὴ γωνία τὸ κεντρικὸ ἐρώτημα σχετικὰ μὲ τὶς συγκλίσεις καὶ τὶς ἀποκλίσεις ἀνάμεσα στὸν βυζαντινὸ καὶ τὸν δυτικὸ μεσαιωνικὸ κόσμο.

Ειδικότερα, οί μεσαιωνικές έρωτικές διηγήσεις, που συμβατικά ονομάζουμε σήμερα μυθιστορήματα ή μυθιστορίες, προσφέρονται για μιὰ τέτοιου είδους συγκριτική εξέταση. Πρώτον, ή συγγραφή έρωτικών διηγήσεων στο Βυζάντιο διατρέχει σχεδόν τετρακόσια χρόνια από τὸν δωδέκατο ὡς και τὸν δέκατο πέμπτο αἰώνα, πράγμα που διευκολύνει μιὰ συνολικότερη διαχρονική προσέγγιση. Δεύτερον, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τεσσάρων αὐτῶν αἰώνων γράφονται έρωτικά μυθιστορήματα τόσο στὴ γαλλονορμανδικὴ Δύση, ὅσο και στὴν ἀραβοπερσικὴ Ἐνατολή, γεγονός που ἐπιτρέπει και μιὰ εὐρύτερη συγχρονικὴ προσέγγισή τους. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ γεωγραφία τῆς μεσαιωνικῆς μυθοπλασίας, που ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν Περσία ὡς τὴν Προβηγγία,

Ἡ Χοσρόης βλέπει τὴ Σιρὶν νὰ λούεται στὴν ἐρημιὰ· περσικὸ χειρόγραφο (ἔτ. 1524-1525) μετὰ τὴν «Πεντάδα» τοῦ Nizami (Νέα Ὑόρκη, Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο).

ἀντικοπρίζεται καὶ στὴ μυθοπλαστικὴ γεωγραφία τῶν ἴδιων τῶν βυζαντινῶν διηγήσεων πὸ ἀντίστοιχα ἐκτυλίσσονται σὲ μέρη ἀπὸ τὴν Περσία ὡς τὴν Προβηγγία.

Στὸν χάρτη τῆς βυζαντινῆς ἐρωτικῆς μυθοπλασίας προβάλλει ὡς μείζον ὄροσημο ἢ ἄλλωσι τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς ἰππότες τῆς Τέταρτης Σταυροφορίας. Οἱ παλαιότεροι μελετητὲς ἔβλεπαν τὸ ὄροσημο αὐτὸ νὰ διαχωρίζει σὰν ἀδιαπέραστο τεῖχος τὴν ἐρωτικὴ λογοτεχνία σὲ δύο ἄσχετες μεταξύ τους χωροχρονικὲς περιοχὲς: τὸν κομνηνικο δωδέκατο αἰῶνα στὴν πρωτεύουσα καὶ τὸν παλαιολόγειο δέκατο τέταρτο αἰῶνα στὶς φραγκοκρατούμενες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας. Ὡστόσο, κανένα ὄροσημο δὲν λειτουργεῖ μὲ αὐτὸν τὸν στεγανοποιητικὸ τρόπο μέσα στὸν χωροχρόνο τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἐπιλέγοντας μιὰ διαφορετικὴ προσέγγιση, θὰ προσπαθῶ νὰ παρουσιάσω πανοραμικὰ τὶς βυζαντινὲς ἐρωτικὲς διηγήσεις στὸ διάνυσμα τῶν τεσσάρων αἰώνων, ἐνσωματώνοντας τὸ 1204 ὡς σημεῖο καμπῆς, ὄχι ὅμως διακοπῆς.

Τὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ δωδέκατου αἰῶνα ἐμφανίζονται, γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος, τέσσερα ἐρωτικὰ μυθιστορήματα πὸ γράφονται ἀπὸ ἐπώνυμους συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴν κομνηνικὴ ἀριστοκρατία (Πίν. 2, ἀρ. 1-4). Τὰ κείμενα αὐτὰ ἐξυπηρετοῦν ἐν μέρει τὴν ἀνάγκη ἀνάδειξης συγκεκριμένων ἀρχόντων, ὅπως ἡ πορφυρογέννητη πριγκίπισσα Ἄννα Κομνηνὴ καὶ ὁ σύζυγός της καῖσαρ Νικηφόρος Βρυέννιος, πὸ συναγωνίζονταν στὴν ἐδραίωση τῆς δημόσιας εἰκόνας τους ὡς πάτρονες τῶν τεχνῶν καί, ἄρα, στὴν αὔξηση τοῦ πολιτικοῦ τους κύρους. Τὰ κομνηνικὰ ἔργα («δράματα» τὰ ἀποκαλοῦσαν οἱ συγγραφεῖς τους) εἶναι γραμμένα σὲ ἕνα ἐκρηκτικὰ ρητορικὸ ὕφος καὶ συνομιλοῦν ἐκδηλὰ μὲ τὰ ἀρχαῖα μυθιστορήματα, τῶν ὁποίων τὸ μυθοπλαστικὸ σκηνικὸ καὶ ἀναπαριστοῦν. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ δράση ἐκτυλίσσεται σὲ ἕναν κόσμον μὲ Ἑλληνας καὶ βαρβάρους, πειρατὲς καὶ μάντιες, εἰδωλολατρικὲς τελετὲς καὶ ἀναφορὲς στοὺς ἀρχαίους θεοὺς. Ἐνῶ ὅμως τὰ ἀρχαῖα μυθιστορήματα εἶναι σὲ πεζὸ λόγο, τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα κομνηνικὰ ἐρωτικὰ δράματα εἶναι γραμμένα σὲ δωδεκασύλλαβον ἢ δεκαπεντασύλλαβον στίχο.

Ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός, ὡς
 πάτερας τῶν γραμμάτων, κρατεῖ
 τὸ βιβλίο πού τοῦ προσφέρθηκε
 ἑλληνικὸ χειρόγραφο
 (ἀρχὲς δωδέκατου αἰῶνα) μετὰ
 «Δογματικὴ πανοπλία» τοῦ
 Εὐθύμιου Ζιγαβνοῦ (Βατικανό,
 Ἀποστολικὴ Βιβλιοθήκη).

Ἔνας ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῶν κομνήνειων μυθιστορημάτων, ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς, συγγράφει γιὰ τὴ σεβαστοκρατόρισα Εἰρήνη Κομνηνὴ καὶ μιὰ ἐκτενέστατη χρονογραφία, χριστιανικὸ ἱστοριογραφικὸ εἶδος σὲ πεζὸ λόγο μετὰ μεγάλη παράδοση (**Πίν. 2, ἀρ. 5**). Ὁ συγγραφέας τιτλοφορεῖ τὸ ἔργο του *Σύνοψις χρονικὴ* καὶ ἐκθέτει συνοπτικὰ τὴν παγκόσμια ἱστορία ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς δημιουργίας μέχρι τὴν ἄνοδο τοῦ Ἀλέξιου Κομνηνοῦ στὸν θρόνο. Τὸ κείμενο παρουσιάζει, ὥστόσο, δύο ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς χρονογραφίας: πρῶτον, εἶναι γραμμένο σὲ δεκαπεντασύλλαβο στίχο, ἀκριβῶς τὸ ἴδιο μέτρο πού χρησιμοποίησε ὁ Μανασσῆς καὶ γιὰ τὸ μυθιστόρημά του· δεύτερον, ἀξιοποιεῖ ὅλες τὶς λογοτεχνικὲς συμβάσεις τῆς ἐρωτικῆς μυθοπλασίας προκειμένου νὰ στήσει τὴν ἱστορικὴ ἀφήγησή του.

Τὸν δωδέκατο αἰῶνα ἐμφανίζονται καὶ δύο ἀφηγηματικὰ ποιήματα πού, χρησιμοποιώντας τὸ ὑλικὸ ἱστορικῶν ἀσμάτων τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παρουσιάζουν δύο διαφορετικὲς ἐκδοχὲς τῆς ἐπικῆς βιογραφίας τοῦ πολεμιστῆ ἥρωα Διγενῆ Ἀκρίτη (**Πίν. 2, ἀρ. 6-7**). Ἡ διασκευὴ τοῦ Ἑσκοριὰλ εἶναι συντομότερη καὶ μοιάζει μὲ συρραφὴ μικρότερων ἀσμάτων, ἢ διασκευὴ τῆς Κρυπτοφέρρης εἶναι γραμμὴν σὲ ἓνα ἀρχαϊκότερο ὄφος καὶ χρησιμοποιεῖ πολλὰ τεχνάσματα τῶν ἐρωτικῶν διηγήσεων, τοποθετώντας μάλιστα τὴ δράση στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, δηλαδὴ στὸν ἕνατο αἰῶνα. Καὶ ἐδῶ παρατηροῦμε μιὰ ἀπόκλιση, καθὼς στὶς βιογραφικὲς ἀφηγήσεις ἥρωικῶν προσώπων τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὅπως τὴ *Διήγησι τοῦ Ἀλεξάνδρου*, χρησιμοποιεῖται ὁ πεζὸς λόγος.

Πολεμιστὴς σκοτώνει θηρίο ἐφναλωμένο πιάτο (δωδέκατος αἰῶνας) ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη (Πετρούπολη, Μουσεῖο Ἑρμιτάζ).

Οἱ τρεῖς αὐτὲς ομάδες ἀφηγηματικῶν κειμένων τῆς κομνηνίας ἐποχῆς ἀναπαριστοῦν καθεμίᾳ τους ἓνα συγκεκριμένο ἱστορικὸ παρελθόν ἐννοῶ τὴν εἰδωλολατρικὴ ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα, τὴν παγκόσμια χριστιανικὴ ἱστορία καὶ τὸν ἥρωικὸ κόσμο τῶν βυζαντινοαραβικῶν συγκρούσεων ἀντίστοιχα.

Συναθροιζόμενα τὰ τρία αὐτὰ ἱστορικά πεδία ἀνασυγκροτοῦν, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴν πανοραμικὴ εἰκόνα ἑνὸς ἰδεατοῦ, ποιητικὰ ἀναστρωμένου, παρελθόντος. Θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε τὴ διαδικασία αὐτὴ «μυθιστορηματοποίηση τῆς ἱστορίας». Τὸ μυθιστορηματοποιημένο αὐτὸ ἱστορικὸ παρελθὸν ἀνακαλεῖται προκειμένου νὰ στηρίξει τὶς οἰκουμενικὲς ἀξιώσεις τῆς κωνσταντινουπολίτικης ἀριστοκρατίας σὲ ἕναν κόσμον πολιτικο-οικονομικῶν ἀλλαγῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀντιπαραθέσεων. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἐνδυναμώνονται τὰ φυγόκεντρα στασιαστικὰ κινήματα ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας, οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι ἔχουν πλήρως ἐδραιώσει τὴν παρουσία τους στὴ Μικρὰ Ἀσία, οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενουάτες ἐμπλέκονται ὅλο καὶ περισσότερο στὸν ἔλεγχο τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν θαλασσῶν, ἐνῶ οἱ τρεῖς πρῶτες Σταυροφορίες ἔχουν δημιουργήσει φεουδαρχικὰ κράτη στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη.

Ἄν τώρα στρέψουμε τὸ βλέμμα μας στὸν γαλλικὸ καὶ ἀγγλονορμανδικὸ κόσμον στὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ δωδέκατου αἰῶνα, θὰ παρατηρήσουμε μιὰ ἀντί-

Ὁ Ἀλέξανδρος παντρεύεται τὴ Ρωξάνη· ἑλληνικὸ χειρόγραφο (ἀρχὲς δέκατου τέταρτου αἰῶνα) τοῦ «Μυθιστορήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου (Βενετία, Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο).

στοιχη διαδικασία μυθιστορηματοποίησης της ιστορίας. Και εκεί εμφανίζονται τρεις ομάδες ποιητικῶν ἀφηγηματικῶν κειμένων που παρουσιάζουν ὅμοιες ἀναστυλώσεις συγκεκριμένων ιστορικῶν παρελθόντων με τις τρεις βυζαντινές ομάδες. Στὴν πρώτη ομάδα ἀνήκουν τρία ἐκτενέστατα ἀρχαιοθέμα μυθιστορήματα που ὀνομάζονται *romans d'antiquité* ἀπὸ τοὺς μελεπητές (Πίν. 1, ἀρ. 1-3): *Roman de Thèbes*, *Roman d'Enéas* καὶ *Roman de Troie*. Τὰ τρία μυθιστορήματα πραγματεύονται ἀντίστοιχα τὴ μυθολογικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Θήβας, τὸν Τρωικὸ Πόλεμο καὶ τὶς περιπέτειες τοῦ Αἰνεΐα ὡς τὴν ἴδρυση τῆς Ρώμης. Τὰ τρία μεσαιωνικὰ κείμενα χρησιμοποιοῦν ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς συμβάσεις τῶν ἀντίστοιχων ἀρχαίων λατινικῶν ποιημάτων, ὅπως ἡ *Αἰνειάδα* τοῦ Βιργίλιου καὶ ἡ *Θηβαΐδα* τοῦ Στάτιου, ἐμπλουτίζοντας τὴν ἀφήγηση με ἓνα λυρικὸ λόγο παρμένο ἀπὸ τὰ ἐρωτικά ποιήματα τοῦ Ὀβίδιου.

Ὁ Ἀλέξανδρος συγκρούεται μετὸν βασιλιὰ Πῶρο· φλαμανδικὸ χειρόγραφο (ἀρχὲς δέκατου τέταρτου αἰῶνα) τοῦ γαλλικοῦ «Μυθιστορήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου» (Ὁξφόρδη, Βοδλπιανὴ Βιβλιοθήκη).

Στη δεύτερη ομάδα ανήκει τὸ *Roman de Brut* τοῦ ἄγγλου ποιητῆ Wace (Πίν. 1, ἀρ. 4). Ὁ Wace χρησιμοποίησε τὸ ἔργο τοῦ Geoffrey of Monmouth γιὰ τὴν ἱστορία τῶν βασιλέων τῆς Ἀγγλίας· μετέφερε τὸ λατινικὸ πρωτότυπο στὰ γαλλικά, τὴν κοινή, δηλαδή, γλώσσα τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἀπὸ τὶς δύο ἀκτῆς τῆς Μάγχης, καὶ μετέτρεψε τὸν πεζὸ λόγὸ σὲ ποιητικὸ. Μὲ τὴ βοήθεια τῶν τεχνικῶν ποὺ διαμορφώθηκαν στὰ ἀρχαϊοθέμα μυθιστορήματα, ὁ Wace ἀνακατασκεύασε μέσα ἀπὸ τὶς μορφές τοῦ μυθικοῦ Τρωαδῆ πολέμιστῆ Brut, συντρόφου τοῦ Αἰνεΐα, καὶ τοῦ μυθικοῦ Κέλτῆ βασιλιᾶ Ἀρθούρου τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν τῶν Νορμανδῶν βασιλέων.

Στὴν τρίτη ομάδα ἀνήκουν τὰ *chansons de geste*, σύντομα σχετικὰ ἀφηγηματικὰ ποιήματα μὲ στροφικὴ μορφή. Ἐξέχοντα δείγματα εἶναι οἱ δύο ἀρχαιότερες διασκευές τοῦ *Chanson de Roland* καὶ τὸ *Chanson de Guillaume* (Πίν. 1, ἀρ. 5–7), ὅπου ἀναπλάθεται ἡ σύγκρουση τοῦ φεουδαρτικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς τοῦ Καρλομάγνου μὲ τοὺς Ἄραβες τῆς Ἰσπανίας.

Ἡ ποιητικὴ αὐτὴ ἀνασύσταση ἐνὸς ἰδεατοῦ παρελθόντος μέσα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία, τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία καὶ τὶς φραγκοαραβικὲς συγκρούσεις ἀντανακλᾷ ἐν μέρει τὶς ἰδεολογικὲς ἀναζητήσεις ἐνὸς νέου τύπου μοναρχίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται, γιὰ παράδειγμα, στὸ πρόσωπο τοῦ βασιλιᾶ Ἑρρίκου Πλανταγενέτου τῆς Ἀγγλίας (1154–1189), ἀναζητήσεις γιὰ πολιτικὴ ἐδραίωση ἀπέναντι στὴν αὐτονομία τῆς φεουδαρκικῆς παράδοσης καὶ τὴν αὐξανόμενη πολιτικὴ ἐπιρροὴ τοῦ Πάπα. Πίσω ἀπὸ αὐτὲς τὶς διεργασίες βρίσκονται, βέβαια, οἱ μείζονες κοινωνικὲς, οικονομικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς ἀνακατατάξεις ποὺ ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἐνδέκατου αἰῶνα ἔχουν ξεκινήσει στὸν γαλλονορμανδικὸ κόσμον. Νὰ σημειώσω ὅτι ὁ τριτόκοκος γιὸς τοῦ βασιλιᾶ Ἑρρίκου ἀνατρέφεται ἀκριβῶς μέσα στὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ περιβάλλον τῆς αὐλῆς τοῦ πατέρα του, γίνεται πρῶτα ποιητῆς, ἔπειτα στρατιώτης, γιὰ νὰ συμμετάσχει τελικὰ στὴν Τρίτη Σταυροφορία καὶ νὰ περάσει στὸν θρόνον ὡς ὁ βασιλιᾶς Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος (1189–1199).

Ἄν μεταφέρουμε τώρα τὸ βλέμμα μας στὴν Ἀνατολή, καὶ συγκεκριμένα στὸν κῶρον ποὺ σήμερα εἶναι τὸ Ἰράκ καὶ τὸ Ἰράν, θὰ συναντήσουμε ἀπὸ τὰ

μέσα του ένδέκατου μέχρι τις αρχές του δωδέκατου αιώνα άλλη μιὰ περίπτωση μυθιστορηματοποίησης τῆς ἱστορίας. Καὶ πάλι μπορούμε νὰ διακρίνουμε τὶς τρεῖς ὁμάδες ποιητικῶν ἀφηγηματικῶν κειμένων. Στὴν πρώτη ὁμάδα ἀνήκουν τρία ἐπώνυμα ἐρωτικά μυθιστορήματα ποὺ γράφονται τὸν ένδέκατο αἰώνα (**Πίν. 3, ἀρ. 1–3**): *Vamiq u Adhra* («Ὁ Βαμίκ καὶ ἡ Ἐντρα»), *Vis u Ramin* («Ἡ Βίς καὶ ὁ Ραμίν») καὶ *Varqeh u Gulshah* («Ἡ Βάρκε καὶ ὁ Γκουλσά»). Οἱ ὑποθέσεις τῶν τριῶν ἔργων ἐκτυλίσσονται στὴν ἐποχὴ τῶν Πάρθων καὶ τῶν Σασανιδῶν βασιλείων. Γραμμένα σὲ μιὰ περίτεχνη, ἀρχαϊκότερη ποιητικὴ γλῶσσα καὶ σὲ ἀνομοιοκατάληκτους στίχους, τὰ τρία μυθιστορήματα ἀνασυγκροτοῦν τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν τῆς προϊσλαμικῆς Περσίας. Οἱ συγγραφεῖς τῶν μυθιστορημάτων αὐτῶν ἀνῆκαν στὴ *shu'ubiyya*, ἓνα κίνημα λογίων ποὺ εἶχε θέσει σὰν στόχο του νὰ προωθήσει τὴν περσικὴ λογοτεχνία στὸν ἀραβικὸ κόσμο, προωθώντας ταυτόχρονα καὶ τὶς αὐτονομιστικὲς τάσεις Περσῶν ἀρχόντων ἀπὸ τὸ ἀδύναμο Χαλιφάτο τῆς Βαγδάτης.

Τὶς ἀξιώσεις τῶν Περσῶν γιὰ τὴ δική τους βασιλεία ἔρχεται νὰ διαμορφώσει τὸ μεγαλύτερο σὲ ἔκταση ἀφηγηματικὸ ποίημα τῆς μεσαιωνικῆς περσικῆς λογοτεχνίας. Πρόκειται γιὰ τὸ *Shahnameh*, τὸ «Βιβλίο τῶν Βασιλέων» (**Πίν. 3, ἀρ. 4**), γραμμένο στὶς ἀρχές τοῦ ένδέκατου αἰώνα ἀπὸ τὸν Firdowsi. Ἡ κολοσσιαία αὐτὴ μυθιστορηματικὴ χρονογραφία —σχεδὸν ἐξῆντα χιλιάδες στίχοι— ἀρχίζει μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν Περσῶν καὶ τὴ βασιλεία τοῦ Κύρου, φθάνοντας μέχρι τὸν τελευταῖο Σασανίδη βασιλέα τῆς Περσίας πρὶν τὴν κατάκτηση τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς Ἐραβες στὰ μέσα τοῦ ἔβδομου αἰώνα. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ *Χρονικὴ Σύνοψη* τοῦ Μανασσῆ, ὁ Firdowsi ἀντιμετωπίζει τὴ βασιλεία κάθε μεγάλου ἡγεμόνα σὰν αὐτόνομο ἔργο. Ὅμοια ὅμως μὲ τὸν Μανασσῆ χρησιμοποιεῖ ὅλες τὶς συμβάσεις τῆς περσικῆς ἐρωτικῆς λογοτεχνίας γιὰ νὰ ἀποδώσει τὸν ψυχικὸ κόσμο τῶν ἡρώων του.

Στὸ κηδεμονευόμενο ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους Τούρκους Χαλιφάτο συγγράφεται στὶς ἀρχές τοῦ δωδέκατου αἰώνα ἓνα ἐκτενέστατο ἐπικὸ ποίημα μὲ τὸν τίτλο *Sirat al-mujahidin*, δηλαδὴ «Ἔπος τῶν ἱερῶν πολεμιστῶν», ποὺ μᾶς εἶναι σήμερα γνωστὸ μόνο ἀπὸ μιὰ πεζὴ διασκευὴ τοῦ δέκατου πέμπτου

Ὁ πρίγκιπας Gushtasp σκοτώνει τὸν Μαῦρο Δράκοντα· περσικὸ χειρόγραφο (ἔτ. 1522-1531) τοῦ «Shahnameh» τοῦ Firdowsi (Νέα Ὑόρκη, Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο).

αἰώνα (Πίν. 3, ἀρ. 5). Σὲ συμμετρικὴ σχεδὸν ἀντιστοιχία μὲ τὸν Διγενῆ Ἀκρίτη ἡ ἥρωικὴ αὐτὴ ἀφήγησις παρουσιάζει τὶς ἀραβοβυζαντινὲς συγκρούσεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ πολεμιστῆ Abd al-Wahhab καὶ τῆς οικογένειάς του.

Τὸ συνολικὸ ἰδεατὸ ἱστορικὸ παρελθὸν ποὺ ἀνασυγκροτοῦν οἱ τρεῖς αὐτὲς ὁμάδες —τὴν προϊσλαμικὴ Περσία, τὴ μυθικὴ ἱστορία τῆς περσικῆς βασιλείας καὶ τὴν ἀντιπαράθεσι μὲ τὸν βυζαντινὸ κόσμο— ἀντανακλᾷ τόσο τὶς πολιτισμικὲς καὶ πολιτικὲς ἀξιώσεις μιᾶς καινούργιας περσικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν λογίων ποὺ τὴν περιστοιχίζει, ὅσο καὶ τὴν ἀνάγκη τῶν Ἀράβων τῆς Μεσοποταμίας νὰ στηρίξουν στὸ ἔνδοξο παρελθὸν τὰ ἐλάχιστα πὰ πολιτικὰ δικαιώματα τοῦ Χαλιφάτου ἀπέναντι στοὺς Πέρσες καὶ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι στοὺς ἡγεμόνες τῆς Συρίας, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ δυναστεία τῶν Ἀγιουβιδῶν καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ Σαλαδίνου (1174-

Ἐφιπποὶ πολεμιστὲς
ξεκινοῦν γιὰ τὴ μάχη·
ἄραβικὸ χειρόγραφο
(ἔτ. 1237) μετὰ τὰ
ποιήματα τοῦ al-Hariri
(Παρίσι, Ἐθνικὴ
Βιβλιοθήκη).

1193) ἀναλαμβάνουν τὸν δωδέκατο αἰῶνα τὴ διεξαγωγή τοῦ ἱεροῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Σταυροφόρων γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς Ἱερουσαλήμ.

Θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ μυθιστορηματοποίηση τῆς ἱστορίας, πού παρατηρεῖται ἀπὸ τὴς ἀρχὲς τοῦ ἐνδέκατου μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ δωδέκατου αἰῶνα σὲ τρία διαφορετικὰ περιβάλλοντα, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μερικῶς παρόμοιων κοινωνικῶν καὶ ιδεολογικῶν διεργασιῶν μέσα σὲ πολιτικὰ συστήματα πού χαλαρώνουν, ἀλλάζουν καὶ ἀρχίζουν νὰ ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἄλλες δομὲς ἐξουσίας. Ἡ ποιητικὴ ἀνασύλωση ἐνὸς ἐκάστοτε ἰδεατοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος στὴ γαλλονομμανδικὴ Δύση, τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν ἀραβοπερσικὴ Ἀνατολή δὲν μπορεῖ γιὰ καθαρὰ ἱστορικοὺς λόγους νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἄμεσης μίμησης τῶν τριῶν πολιτισμῶν μεταξὺ τους. Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ παράλληλη λογοτεχνικὴ παραγωγή ἀναδεικνύει μιὰ σειρά συγκλίσεων στὸν τρόπο σκέψης καὶ καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου τῆς συγκεκριμένης ἐποχῆς.

Μιά πρώτη σύγκλιση είναι η δημιουργική αξιοποίηση μιας αρχαίας και πάντως ειδωλολατρικής λογοτεχνίας ως συστήματος καλλιτεχνικής αναφοράς: την αρχαιοελληνική για το ὀρθόδοξο Βυζάντιο, τη λατινική για την καθολική Δύση και τη ζωροαστρική για την ισλαμική Περσία αντίστοιχα. Πρόκειται για την έντελως ξένη πρὸς ἡμᾶς και τὴ ρομαντικὴ παιδεία μας ἀντίληψη τῆς «αὐθεντίας». Τὰ κομνηνεία ἐρωτικά δράματα, τὰ γαλλικά ἀρχαιόθεμα μυθιστορήματα και οἱ περσικὲς ἐρωτικὲς διηγήσεις παρουσιάζονται σχεδὸν στὸ σύνολό τους ἀπὸ τοὺς ποιητὲς τους ὡς ἀπευθείας μεταφράσεις ἢ διασκευὲς παλαιότερων, ἄρα κοινῶς ἀποδεκτῶν, κειμένων. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ νεωτερικότητα περιβάλλεται τὸ ἔνδυμα τῆς σύμβασης.

Μιά δεύτερη σύγκλιση εἶναι ἡ ἀνάδειξη ἑνὸς ἀρχετυπικοῦ ἄντρα ἥρωα —ὁ Ρολάνδος, ὁ Διγενῆς, ὁ Abd al-Wahhab— ποὺ συγκρούεται μὲ ἀλλόθρησκους γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὰ ἀτομικά του δίκαια, τὰ ὁποῖα μπορεῖ και νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὰ γενικότερα δίκαια μιᾶς τάξης πολεμιστῶν συνδεδεμένης μὲ τὴ γῆ. Ὁ βίος, οἱ πράξεις και ὁ θάνατος τοῦ ἥρωα συγκροτοῦνται μέσα ἀπὸ τὴν οἰκειοποίηση και ἀνακατασκευὴ ἑνὸς ἐξίσου παλαιοῦ συστήματος ἀναφορᾶς, αὐτοῦ τῆς προφορικῆς παράδοσης.

Μιά τρίτη σύγκλιση εἶναι ἡ ἀνάδειξη τῆς μορφῆς τοῦ ἡγεμόνα ὡς τοῦ ρυθμιστῆ τῆς τάξης τῶν πραγμάτων, τοῦ ἐγγυητῆ τῆς συνοχῆς τοῦ κράτους, τοῦ ἀνώτατου δικαστῆ τοῦ ἑαυτοῦ του και τῶν ὑπηκόων του, τοῦ ἰδεώδους ἐραστῆ-συζύγου και τοῦ τέλειου πολεμιστῆ, ὅπως ἀναπαρίστανται λογοτεχνικά ὁ βασιλιὰς Ἄρθουρος, ὁ αὐτοκράτορας Ἡράκλειος και ὁ σάκης Χοσρόης στὶς τρεῖς μυθιστορηματικὲς χρονογραφίες τοῦ Wace, τοῦ Μανασσῆ και τοῦ Firdowsi.

Ἄς ἐπιστρέψουμε ὅμως στὸ Βυζάντιο. Μετὰ τὸ 1204 τρία κράτη —ἡ Τραπεζούντα, ἡ Νίκαια και ἡ Ἠπειρος— προσπαθοῦν νὰ ἀνασυστήσουν τὸ διαλυμένο κοσμοεἶδωλο τῆς οἰκουμενικῆς αὐτοκρατορίας. Εἰδικότερα στὴ Νίκαια, ὑπὸ τὴν ἡγεμονία τῶν Λασκαριδῶν, συναντοῦμε μιὰ ἔντονη πολιτικὴ και πνευματικὴ δραστηριότητα τῆς ὁποίας στόχος εἶναι νὰ διασώσει τὰ ἐναπομείναντα θραύσματα και νὰ τὰ ἐπανασυνδέσει σὲ μιὰ ἐνιαία εἰκόνα,

‘Ο βασιλιάς Ἄρθουρος’: ἀγγλικὸ χειρόγραφο (δέκατος τέταρτος αἰώνας) μετὰ τὶς γενεαλογίες τῶν βασιλέων τῆς Ἀγγλίας (Λονδίνο, Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη).

κατὰ πρόφραση παλιά, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα καινούργια. Ἐδῶ συγκεντρώνονται ἀπὸ τοὺς λογίους τὰ λογοτεχνικά, φιλοσοφικά καὶ θεολογικά συγγράμματα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν· ἐδῶ ξασατίνεται μιὰ αὐλικὴ κουλτούρα μετὰ τὴν ἐκφώνηση δημόσιων λόγων καὶ τὴ συγγραφὴ πραγματειῶν περὶ τῆς ἰδεώδους μοναρχίας· ἐδῶ ἀνασυγκροτεῖται ἡ ἐκπαίδευση γιὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς νέας τάξης κρατικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματῶν. Καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἐδῶ στὴ Νίκαια, γύρω στὰ μέσα τοῦ δέκατου τρίτου αἰώνα, ποὺ ἐπανεμφανίζεται καὶ ἡ ἐρωτικὴ διήγηση. Ἕνας ἀνώνυμος γιὰ μᾶς ποιητῆς, προφανῶς καλλιεργημένος λόγιος ποὺ γνωρίζει τὴν κομνηνεια ἐρωτικὴ παραγωγὴ καὶ τὶς λογοτεχνικὲς τῆς συμβάσεις, συγγράφει τὸ ἐκτενέστερο καὶ πολυπλοκότερο ὑστεροβυζαντινὸ μυθιστόρημα, γνωστὸ σήμερὰ ὡς *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη* (Πίν. 2, ἀρ. 8).

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ σταθῶ γιὰ λίγο σὲ αὐτὸ τὸ κείμενο. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ κομνήνεια ἔργα, τὸ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη* εἶναι γραμμένο σὲ δημώδη γλῶσσα καὶ σὲ δεκαπεντασύλλαβο στίχο. Τὸ μυθιστόρημα ἐκτυλίσσεται σὲ μιὰ γεωγραφικὰ ρευστὴ ἀνατολικὴ Μεσόγειο, χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐμφάνιση Βυζαντινῶν χαρακτήρων. Ὁ νεαρὸς Λατίνος ρήγας Λίβιστρος ἐρωτεύεται τὴν πριγκίπισσα Ροδάμνη, κόρη τοῦ Λατίνου βασιλιᾶ Χρυσοῦ, ἠγεμόνα τοῦ τρανοῦ Ἀργυρόκαστρου. Μετὰ ἀπὸ ποικίλες δοκιμασίες ὁ Λίβιστρος διεκδικεῖ τὸ χέρι τῆς Ροδάμνης ἀπὸ τὸν βασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου Βερδερίχο, τὴν παντρεύεται καὶ γίνεται συμβασιλέας τοῦ πατέρα τῆς. Ὁ Βερδερίχος ὅμως, μασκαρεμένος σὰν Πέρσης πρματευτῆς, καταφέρνει μὲ τὴ συνεργεία μιᾶς Σαρακηνῆς μάγισσας νὰ κλέψει τὴ Ροδάμνη. Τελικὰ, ὁ Λίβιστρος μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πρίγκιπα Κλιτοβόντα, ἀνεψιοῦ τοῦ βασιλιᾶ τῆς

Ἄς Ἐρωτας τοξεύει τὴ Ροδάμνη
 ἑλληνικὸ χειρόγραφο (ἀρχὲς δέκατου
 ἔκτου αἰῶνα) τοῦ «Λίβιστρος καὶ
 Ροδάμνη» (Λένντεν, Βασιλικὴ
 Βιβλιοθήκη).

Ἄρμενίας, ξαναβρίσκει τὴ Ροδάμνη καὶ μαζί ἐπιστρέφουν στὸ Ἄργυρόκα-
στρο. Ὡς αὐτὴ τὴν ἱστορία τὴ διηγεῖται ὁ Κλιτοβὼν στὴ Μυρτάνη, βασί-
λισσα τῆς Ἄρμενίας καὶ πρώτη του ἀγάπη.

Μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ τέχνασμα, ὅπου ὁ ἀφηγητὴς εἶναι καὶ κεντρικὸ πρό-
σωπο τῆς πλοκῆς, ὁλόκληρο τὸ μυθιστόρημα παρουσιάζεται ὡς μιὰ σειρὰ
ἱστοριῶν ποὺ τοποθετοῦνται σὰν κουτιά ἢ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη· εἶναι ἡ
τεχνικὴ τῆς ἐγκυλιωμένης ἀφήγησης. Νὰ ἀναφέρω ὅτι ἤδη τὴν ἐποχὴ τῶν
Κομνηνῶν μεταφράζονται ἀπὸ τὰ ἀραβικὰ στὰ ἑλληνικὰ δύο ἔργα ποὺ σπι-
ρίζονται σὲ αὐτὸ τὸ τέχνασμα. Πρόκειται, πρῶτον, γιὰ τὸ *Στεφανίτης καὶ*
Ἰκνηλάτης (*Kalilah wa Dimnah* στὰ ἀραβικά), τὴν ἱστορία δύο τσακαλιῶν
ποὺ διηγοῦνται μεταξύ τους διδακτικὸς μύθους ὅπου μέσα τους περιέχο-
νται κι ἄλλοι μύθοι ποὺ διηγοῦνται ἄλλα ζῶα καὶ πάει λέγοντας. Τὸ δεύτερο
ἔργο εἶναι ἡ *Βίβλος Συντίπα τοῦ Φιλοσόφου*, ἐνὸς σοφοῦ στὴν ἀρχαία
Περσία ποὺ σώζει τὸν μαθητὴ του καὶ διάδοχο τοῦ θρόνου μέσα ἀπὸ μιὰ
σειρὰ διηγήσεων καὶ μύθων, καὶ ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν πολυμήχανο
Sindbad ἢ Σεβάχ, ὅπως τὸν γνωρίζουμε ἐμεῖς, ἀπὸ τὶς *Χίλιες καὶ μιὰ Νύχτες*.

Ὡστόσο, εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἔντονη παρουσία τῶν Λατίνων στὸ *Λίβι-
στρος καὶ Ροδάμνη*, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐμφάνιση λατινικῶν στοιχείων, ὅπως ἡ δυτι-
κότροπη, ἐρωτικὰ προκλητικὴ, ἔνδυση τῶν πρωταγωνιστῶν, δίνουν στὸ
μυθιστόρημα ἓνα χρῶμα ὁλωσδιόλου διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν κομνη-
νειων μυθιστορημάτων. Αὐτὸ τὸ λατινικὸ χρῶμα θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς
παλαιότερους μελετητὲς ὡς ἰσχυρὴ ἔνδειξη τῆς «λατινικότητας» τοῦ κειμέ-
νου, γι' αὐτὸ καὶ ἀρχικὰ εἶχε προταθεῖ ὡς τόπος συγγραφῆς του ἓνα ὄψιμο
λατινοκρατούμενο περιβάλλον, ὅπως ἡ Ρόδος τοῦ δέκατου πέμπτου αἰῶνα.
Ὡστόσο, ἡ νεότερη ἔρευνα ἔχει δείξει ὅτι μὲ βάση τὰ χειρόγραφα τεκμήρια
τὸ κείμενο δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει γραφεῖ μετὰ τὸ τέλος τοῦ δέκατου τρίτου
αἰῶνα, ἐνῶ τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο τοῦ μυθιστορήματος εἶναι ἐντονότατα
βυζαντινὸ καὶ συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἰδεολογία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς
Νίκαιας. Τίθεται, ἐπομένως, τὸ ἐρώτημα, γιὰτὶ ὁ συγγραφέας ἐπέλεξε νὰ
σπίσει τὴ βυζαντινὴ ἱστορία του σὲ ἓνα λατινικὸ σκηνικό. Θὰ ἐπανέλθω σὲ
αὐτὸ τὸ ἐρώτημα λίγο ἀργότερα.

*Ζεύγος ἐραστῶν σὲ κῆπο·
ἐφυαλωμένο πιάτο (ἀρχὲς
δέκατου τρίτου αἰώνα)
ἀπὸ τὴν Κόρινθο (Κόρινθος,
Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο).*

Μετὰ τὰ μέσα τοῦ δέκατου τρίτου αἰώνα καὶ μέχρι τὰ μέσα τοῦ δέκατου πέμπτου γράφονται ἄλλες ἐπτὰ ἐρωτικὲς διηγήσεις (**Πίν. 1, ἀρ. 9–15**): *Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη, Ἀχιλλίδα, Βυζαντινὴ Ἰλιάδα, Φλώριος καὶ Πλατσιαφλώρη, Σεμίραμη καὶ Ἀλέξανδρος, Ἰμπεριος καὶ Μαργαρώνα*. Τόποι συγγραφῆς εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ φραγκοκρατούμενη Πελοπόννησος, ἡ ἐνετοκρατούμενη Κρήτη, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀθωμανοκρατούμενη Θράκη. Καὶ αὐτὲς οἱ ἀνώνυμες διηγήσεις, πού εἶναι ἐπίσης γραμμένες σὲ δημώδη γλῶσσα καὶ σὲ δεκαπεντασύλλαβο στίχο, ἐκτυλίσσονται σὲ ἓνα φαινομενικὰ σύγχρονο περιβάλλον μὲ Φράγκους, Βυζαντινοὺς καὶ Ἄραβες, μὲ ἦθη καὶ ἔθιμα βυζαντινὰ καὶ φράγκικα.

Ἡ ἀφηγηματικὴ αὐτὴ λογοτεχνία εἶχε καθαρὰ χρηστικὸ χαρακίτρα, μὲ ἀποτέλεσμα τὰ κείμενα νὰ προσαρμόζονται ἀνάλογα μὲ καινούργια κάθε φορὰ κοινωνικὰ συμφραζόμενα, ὥστε νὰ ἀνταποκρίνονται σὲ νέες αἰσθητικὲς προτιμήσεις. Γι' αὐτὸ καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις μᾶς σώζονται διασκευὲς πού διαφέρουν αἰσθητὰ μεταξύ τους καὶ πού καθεμιά τους ἀποτελεῖ

Ένα αυτόνομο έργο τὸ ὁποῖο ἀπευθυνόταν σὲ ἀποδέκτες μιᾶς διαφορετικῆς ἐποχῆς καί, ἐνδεχομένως, ἐνὸς διαφορετικοῦ τόπου. Νὰ σημειώσω ἐπίσης ὅτι στὴν πρώτη, τουλάχιστον, φάση τῆς παραγωγῆς τους, οἱ ἐρωτικές διηγήσεις ἀπαγγέλονταν μπροστὰ σὲ ἓνα κοινὸ ἀκροατῶν, ἐνῶ, στὴ συνέχεια, γράφονταν ἐξαρκῆς γιὰ κατ' ἰδίαν ἀνάγνωση. Πρόκειται γιὰ μιὰ διαφορὰ στὴν πρόσληψή τους ποὺ ἀντανακλᾷ μιὰ διαφοροποίηση στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο τῶν ἀποδεκτῶν. Τὰ κείμενα μετακινοῦνται ἀπὸ τὸ ἀριστοκρατικὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Λασκαριδῶν καὶ τῶν πρώτων Παλαιολόγων, ὅπου ἀπάγγελε ὁ ἴδιος ὁ ποιητής, πρὸς τὸ ἀστικὸ κοινὸ τοῦ δέκατου πέμπτου αἰῶνα, ὅπου διάβазαν οἱ ἀναγνώστες μόνοι τους.

Ἐὰς μεταφερθοῦμε γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ στὴ Γαλλία, στὰ τέλη τῶρα τοῦ δωδέκατου αἰῶνα. Καθὼς κλείνει ὁ κύκλος παραγωγῆς τῶν ἀρχαιοθέμων διηγήσεων, ἐμφανίζεται μιὰ κορυφαία μορφή τῆς γαλλικῆς μεσαιωνικῆς λογοτεχνίας. Μὲ τὸ ἀντιθετικὸ ψευδώνυμο Chrétien de Troyes («Χριστιανὸς τῆς Τροίας»), ἓνας ἀταύτιστος κατὰ τὰ ἄλλα λόγιος συγγράφει σὲ ἓνα διάστημα εἴκοσι πέντε περίπου ἐτῶν, ἀπὸ τὸ 1165 μέχρι τὸ 1191, πέντε ἔμμετρα μυθιστορήματα (**Πίν. 1, ἄρ. 8-12**): *Erec et Enide* («Ὁ Ἐρέκ καὶ ἡ Ἐνίντι»), *Cligés, Le Chevalier de la Charrette* («Ὁ ἰππότης τοῦ κάρου») ἢ *Lancelot, Le Chevalier au Lion* («Ὁ ἰππότης μὲ τὸ λιοντάρη») ἢ *Yvain, Le Conte du Graal* («Ἡ ἀφήγηση τοῦ Γκράλ») ἢ *Perceval*. Καὶ οἱ πέντε διηγήσεις σχετίζονται μὲ τοὺς θρύλους γύρω ἀπὸ τὸν βασιλιὰ Ἄρθουρο. Ἀξιοποιώντας τὰ ἐπιτεύγματα τῆς παλαιότερης γενιᾶς ποιητῶν, ὁ Chrétien συγκέρασε τὰ ἥρωικὰ ἄσματα, τὶς ἀρχαιοθέμες ἀφηγήσεις καὶ τὸν λυρικὸ λόγον τῶν τροβαδούρων προκειμένου νὰ ἀνασυνθέσει τὸν λογοτεχνικὸ κόσμον μιᾶς ἰδεώδους χριστιανικῆς ἱπποσύνης.

Θὰ ἤθελα νὰ σταθῶ γιὰ λίγο σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ μυθιστορήματα τοῦ Chrétien, τὸν *Cligés*. Ἐνας νεαρὸς ἰππότης, ὁ Ἄλέξανδρος, γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, πηγαίνει στὴν αὐλὴ τοῦ βασιλιᾶ Ἄρθουρου, ὅπου ἐρωτεύεται τὴ Soredamors, ἀκόλουθο τῆς βασιλίσσας Guenevere. Οἱ δύο νέοι παντρεύονται, ἐπιστρέφουν στὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ πεθαίνουν λίγο μετὰ τὴ γέννηση τοῦ παιδιοῦ τους, τοῦ πρίγκιπα Cligés. Τὸν θρόνον ἔχει στὸ μεταξὺ καταλάβει ὁ Alis, ἀδελφὸς τοῦ Ἄλεξάνδρου. Ὁ Alis εἶχε ὀρκιστεῖ στὸν ἀδελφὸ του ὅτι

Ἦ Λανσελότος σκοτώνει τὸν Κόκκινο Δράκοντα· γαλλικὸ χειρόγραφο (τέλη δέκατου πέμπτου αἰῶνα) τοῦ γαλλικοῦ πεζοῦ μυθιστορήματος «Ἦ ἵππότης τῆς Λίμνης» (Παρίσι, Ἦθνική Βιβλιοθήκη).

δὲν θὰ παντρευόταν προκειμένου νὰ διασφαλιστεῖ ἡ διαδοχὴ τοῦ Cligés. Ἦχοντας ἐνθλικωθεῖ, ὁ Cligés ἐπισκέπεται καὶ αὐτὸς τὴν αὐλὴ τοῦ Ἦρθούρου. Ἦπιστρέφει ὅμως στὸ Βυζάντιο, ὅταν μαθαίνει ὅτι ὁ θεῖος του ἐτοιμάζεται νὰ παντρευτεῖ τὴ Γερμανίδα πριγκίπισσα Fenice, μὲ τὴν ὁποία εἶναι ἐρωτευμένος ὁ ἴδιος. Μέσα ἀπὸ ἀπίθανες μηχανορραφίες, οἱ δύο νέοι καταφέρνουν νὰ ἐμποδίσουν τὸν Alis ἀπὸ τὸ νὰ ὀλοκληρώσει τὸν γάμο του. Τὸν πείθουν ὅτι ἡ Fenice ἔχει πεθάνει καὶ φτιάχνουν ἕνα ὑπόγειο παλάτι ὅπου ὁ Cligés ἐπισκέπεται ἀνενόχλητα τὴ Fenice. Τελικὰ οἱ δύο ἐραστές ἀνακαλύπτονται, ἀλλὰ δραπετεύουν στὴν αὐλὴ τοῦ Ἦρθούρου. Ἦ Alis πεθαίνει μισότρελος ἀπὸ τὴ θλίψη του, τὸ ζεῦγος ἐπιστρέφει καὶ ἀνεβαίνει στὸν θρόνο τοῦ Βυζαντίου.

Ζευγος έραστών σε κήπο· γερμανικό χειρόγραφο (άρχες δέκατου τέταρτου αιώνα) με συλλογή λυρικής ποίησης (Χαϊδελβέργη, Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη).

Τò μυθοπλαστικό σκηνικό του *Cligés*, με τούς Βυζαντινούς πρωταγωνιστές του και τὰ ποικίλα βυζαντινά στοιχεία του, ὅπως εἶναι οἱ τελετουργίες τῆς αὐλῆς καὶ ἡ παρουσία εὐνούχων, ἐμφανίζεται ὡς βυζαντινό, ἂν καὶ εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἰδεολογία καὶ ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου εἶναι ἀπολύτως γαλλικές. Στὴν περίπτωση τοῦ Chrétien, βέβαια, κανένας μεσαιωνολόγος δὲν διανοήθηκε νὰ ἐρμηνεύσει τὰ βυζαντινά στοιχεία τοῦ *Cligés* ὡς ἔνδειξη «βυζαντινότητας». Ὅπως ὅμως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*, παραμένει τὸ ἐρώτημα γιατί ὁ Chrétien ἐπέλεξε τὸ Βυζάντιο προκειμένου νὰ στήσει τὴ γαλλικὴ ἰστορία του.

Ἄς ἀναβάλουμε γιὰ λίγο ἀκόμα τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ καὶ ἄς στρέψουμε τὸ βλέμμα μας γιὰ μιὰ τελευταία φορὰ στὴν Περσία, ὅπου στὰ τέλη τοῦ δωδέκατου αἰώνα ἐμφανίζεται μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες μορφές

Ἡ Δαρείος πεθαίνει στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Ἀλέξανδρου· περσικὸ χειρόγραφο (τέλη δέκατου πέμπτου αἰώνα) μετὰ τὴν «Πεντάδα» τοῦ Nizami (Λονδίνο, Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη).

τῆς περσικῆς μεσαιωνικῆς ποίησης. Ὁ Ilyas ibn-Yusuf Nizami γεννιέται στὰ 1141 στὴ Ganjah, σήμερα στὸ Ἀζερμπαϊτζάν, ὅπου καὶ ζεῖ μιὰ ταπεινὴ ζωή, πεθαίνοντας στὰ 1209. Συνέθεσε πέντε ἔμμετρες διηγήσεις, masnavi στὰ περσικά (Πίν. 3, ἀρ. 6–10): *Makhzan al-asrar* («Τὸ θησαυροφυλάκιο τῶν μυστικῶν»), *Khusraw u Shirin* («Ὁ Χοσρόης καὶ ἡ Σιρίν»), *Layli u Majnun* («Ἡ Λεϊλά καὶ ὁ Ματζνούν»), *Haft paykar* («Οἱ ἑπτὰ εἰκόνες») καὶ *Iskandar-nameh* («Τὸ Βιβλίον τοῦ Ἀλεξάνδρου»). Σὲ ἀντίθεση ὅμως μετὰ τὸν Chrétien ποὺ ἐπιλέγει ἀποκλειστικὰ ἓνα θρυλικὸ παρελθὸν μέσω τοῦ ὁποῦ παρουσιάζει τὴ δική του εἰκόνα τῆς ιδεώδους ἵπποσύνης, ὁ Nizami ἀξιοποιεῖ διαφορετικὰ κάθε φορὰ ἱστορικὰ πλαίσια, ὅπως τὴ Μεδίνα τοῦ Προφήτη Μωάμεθ, τὴν Περσία τῶν Σασσανιδῶν, τὴν προῖσλαμικὴ Ἀραβία τῶν Βεδουίνων τῆς ἐρήμου καὶ τὸν ἐλληνοπερσικὸ κόσμον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Κεντρικό θέμα τῶν διηγήσεών του εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς μουσικῆς γνῶσης μέσα ἀπὸ τὸν ἔρωτα, τὴν ἐνατένιση τοῦ Θεοῦ ἢ, ἀκόμα, τὴν ἄρνηση τῆς ἐγκόσμιας βασιλείας.

Θὰ ἤθελα νὰ ρίξουμε μιὰ σύντομη ματιὰ στὸ μυθιστόρημα *Haft paykar*, τὶς «Ἐπτὰ εἰκόνες», πού, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς στὸν ἐπίλογο, ὀλοκληρῶνεται τὸν Ἰούλιο τοῦ 1196. Ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας Bahram Gur –πρόκειται γιὰ τὸν ἰδανικοποιημένο Σασανίδη ἡγεμόνα Βαραχρὰν Ε΄ (420–438)– ἔχει μόλις χτίσει ἕνα πολυτελέστατο παλάτι μὲ ἑπτὰ περίπτερα, ὅπου καὶ ἐγκαθιστᾷ τὶς ἑπτὰ συζύγους του. Κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἐβδομάδας ὁ Bahram Gur ἐπισκέπτεται κάθε βράδυ ἀνὰ μία ἀπὸ τὶς συζύγους του πού προέρχονται καθεμιά τους καὶ ἀπὸ μιὰ διαφορετικὴ χώρα. Ὁ θόλος κάθε περιπτέρου εἶναι διακοσμημένος μὲ ἕνα συγκεκριμένο χρῶμα πού ἀντιστοιχεῖ ἀστρολογικὰ στὴ συγκεκριμένη μέρα τῆς ἐπίσκεψης καὶ σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ πλανῆτες τοῦ οὐράνιου θόλου. Τὸ μυθιστόρημα εἶναι ὀργανωμένο μὲ μιὰ ἀπολύτως ἐπαναλαμβανόμενη δομὴ πού στηρίζεται στὸ τέχνασμα τῶν ἐγκυτιωμένων ἀφηγήσεων. Κάθε πριγκίπισσα ὑποδέχεται τὸν βασιλέα καὶ σύζυγό της μὲ μουσικὴ καὶ φαγητό. Κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς συζήτησης, ἡ πριγκίπισσα διηγεῖται μιὰ ἱστορία κι ἔπειτα τὸ ζευγάρι ἀφήνεται στὸν ἔρωτα. Οἱ ἑπτὰ ἱστορίες συνθέτουν μαζὶ ἕνα εἶδος ἐγχειριδίου γιὰ τὸν μονάρχη πού διδάσκεται τὴν ἀνθρώπινη σοφία ἀπὸ τὶς συζύγους του. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, τὴν Κυριακὴ, ἡμέρα τοῦ Ἡλίου, ὁ Bahram Gur ἐπισκέπτεται στὸ Κίτρινο Περίπτερο τὴν κατάξανθη πριγκίπισσα τοῦ Βυζαντίου Humay, ἡ ὁποία τοῦ προσφέρει φαγητὸ σὲ χρυσὰ πιάτα καὶ τοῦ διηγεῖται τὴν αἰσθηματικὴ ἱστορία τοῦ βασιλιᾶ πού δὲν ἤθελε νὰ παντρευτεῖ καὶ τῆς πριγκίπισσας πού δὲν ἤθελε νὰ ἔρωτευτεῖ.

Παρὰ τὴν ἀναφορὰ στὸ Βυζάντιο, οἱ ἀναγνώστες τοῦ *Haft paykar* δὲν βρίσκονται ἀντιμέτωποι μὲ μιὰ συγκεκριμένη, ἔστω καὶ φαντασιακὴ, εἰκόνα τοῦ Βυζαντίου μέσα στὸ κείμενο, γιὰτὶ ὁ Nizami δὲν ἐνσωματώνει κανένα βυζαντινὸ διακοσμητικὸ στοιχεῖο στὴν ἀφήγησή του. Ὅπως καὶ μὲ τὶς κῶρες προέλευσης τῶν ὑπολοίπων συζύγων τοῦ Bahram Gur, γιὰ παράδειγμα, τῆς Κίνας ἢ τῆς Ρωσίας, τὸ μυθοπλαστικὸ σκηνικὸ καὶ τὸ ἰδεολογικὸ

Τὸ κίτρινο περίπτερο (Bahram Gur καὶ Humay)· περσικὸ χειρόγραφο (ἔτ. 1524–1525) μετὰ τὴν «Πεντάδα» τοῦ Nizami (Νέα Ὑόρκη, Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο).

ὑπόβαθρο τοῦ μυθιστορήματος παραμένει ἐξολοκλήρου περσικὸ. Τίθεται, λοιπόν, καὶ πάλι τὸ ἐρώτημα, γιατί συμβαίνει αὐτό.

Ἐξετάζοντας τὴν ποιητικὴ ἀφηγηματικὴ παραγωγή στὶς ἀρχὲς τοῦ δωδέκατου αἰώνα ἀπὸ τὴν Περσία στὴν Προβηγγία, διαπιστώσαμε ὅτι ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενο τῆς μυθιστορηματοποίησης τῆς ἱστορίας ὡς μιὰ σύγκλιση ποὺ προέρχεται ἀπὸ παρόμοιες κοινωνικὲς, πολιτικὲς καὶ πολιτισμικὲς διεργασίες. Στὰ τέλη τοῦ δωδέκατου αἰώνα τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ καὶ ἄς ξεκινήσουμε μετὰ τὴ Γαλλία. Στὸν *Cligés* κατασκευάζεται μετὰ μιὰ ἰσχυρὴ δόση ὑπονομευτικῆς εἰρωνίας καὶ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ δυτικὴ εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία ἕνας ἐξωτικὸς «ἀνατολικισμὸς» – orientalisme εἶναι ὁ ὅρος ποὺ ἐπινοήθηκε στὴ Γαλλία τὸν δέκατο ἕνατο αἰώνα γιὰ αὐτὴ τὴ μόδα. Ἡ ρευστὴ γεωγραφία τοῦ μυθιστορήματος, ποὺ συνδέει τὴν αὐτὴ τοῦ Ἀρθούρου μετὰ τὴν

Κωνσταντινούπολη, ένδυναμώνει τὴ δυτικὴ ματιὰ πρὸς τὸ Βυζάντιο. Αὐτὴ ἡ ὀπτικὴ γωνία, ὅπου ἡ ὑπαρκτὴ ἰδεολογία τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος τοῦ δημιουργοῦ γεμίζει ἓνα «ἐξωτικὸ» σκηνικὸ, συνδέεται, κατὰ τὴ γνώμη μου, μὲ τὶς ἐπιτυχίαις τῶν Σταυροφόρων στὴν Παλαιστίνη καὶ τὶς αὐξανόμενες βλέψεις τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων γιὰ τὸν συνολικότερο ἔλεγχο τῆς Ἐνατολῆς. Οἱ ἀριστοκράτες πάτρονες τοῦ *Chrétien de Troyes* ὀρίζουν μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἐρωτικῆς μυθοπλασίας τὴν ἰδεατὴ εἰκόνα τοῦ δικοῦ τους κόσμου μέσα ἀπὸ μιὰ εἰκόνα ἑτερότητας, ἐκείνης τοῦ σαγηνευτικοῦ ἀλλὰ καὶ ἐλεγχόμενου Βυζαντίου. Τὸ «ἐξωτικὸ» Βυζάντιο τοῦ *Cligés* προφανῶς καὶ δὲν ἀντανακλᾷ τὴν ἀφομοίωση βυζαντινῶν ἰδεολογιῶν ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῶν ἀποδεκτῶν τοῦ μυθιστορήματος.

Τὴν ἴδια, κατὰ τὴ γνώμη μου, στάση πρεῖ ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς τοῦ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*. Τὸ 1204 ἀσφαλῶς ἦταν μιὰ κρίσιμότερη τομῆ, ἀλλὰ ἡ

Ἐφιππος βασιλέας·
γαλλικὸ χειρόγραφο
(τέλη δωδέκατου
αἰῶνα) τῆς Βίβλου σὲ
μικτὸ βυζαντινο-λατι-
νικὸ ὕφος (San Daniele
di Friuli, Biblioteca
Guarneriana).

ἀνασύνταξη τῶν Βυζαντινῶν στὴ Νίκαια ἦταν γρήγορη καὶ ἀποτελεσματικὴ, στὸν βαθμὸ πού ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Βατάτζης (1222-1254) νὰ ἀναδεικνύεται σὲ ἕναν ἰσχυρὸ μονάρχη μὲ διεθνὴ ἀκτινοβολία. Τὸ πνευματικὸ περιβάλλον τῆς Νίκαιας, πού ἤδη περιέγραψα, ὅπως ἐπίσης οἱ στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες ἐνάντια στὶς λατινικὲς ἡγεμονίες τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ στὸ Σουλτανάτο τοῦ Ἰκονίου, σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ ἐκτεταμένη πολιτικὴ διπλωματικῶν συμμαχιῶν, ὅπως μὲ τὸ βασίλειο τῆς ἄρμενικῆς Κιλικίας, ἐνδυνάμωσαν τὴν αὐτοπεποίθησι τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κατάστασι θεωρῶ ὅτι ἀντανακλᾷ τὸ μυθιστόρημα. Ὁ ποιητὴς κατασκευάζει τὴν ἰδεατὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου τῶν ἀριστοκρατῶν πατρῶνων του, πού ἀποκρυσταλλώνεται στὴ μοναρχικὴ ἰδεολογία τοῦ ποιήματος, μέσα ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς γοπευτικῆς ἀλλὰ ἐλεγχόμενης ἑτερότητας τῶν λατινικῶν βασιλείων τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἡ ρευστὴ γεωγραφία τοῦ μυθιστορήματος μὲ χωρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸ βασίλειο τῆς Ἀρμενίας ἰσχυροποιεῖ τὴν ἀνατολικὴ ματιὰ πρὸς τὴ Δύσι, ὅπως ἐπίσης ἡ μοναδικὴ σὲ ὅλα τὰ μυθιστορήματα χρῆσι τῆς «ἀνατολικῆς» τεχνικῆς τῆς ἐγκυτιωμένης ἀφήγησις. Ἔτσι, τὸ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*

*Ἐφιππος πολεμιστὴς
(ὁ μῖνας Μάρτιος καὶ
τὸ ζώδιο Κριός)
ἑλληνικὸ χειρόγραφο
(ἀρχὲς δέκατου
τέταρτου αἰῶνα) σὲ
μικτὸ φραγκο-βυζαντινὸ
ῥφος μὲ ἀπεικονίσεις
τῶν δώδεκα μηνῶν
(Ἅγιον Ὅρος, Μονὴ Βατοπεδίου).*

ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ πρῶτο καὶ μοναδικὸ δεῖγμα στὴ μεσαιωνικὴ λογοτεχνία ἑνὸς ἐξωτικῶ «δυτικισμοῦ», μιᾶς περιπτώσεως, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, βυζαντινοῦ *occidentalisme*.

Στὸ *Haft paykar* ὁμως τοῦ Nizami τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ἡ εἰκόνα τῶν διαφορῶν λαῶν μέσα στὸ ἐγκυτιωμένο μυθιστόρημα δὲν εἶναι ἐξωτικίζουσα, γιατί ὁ Nizami δὲν ἀντιπαρθέτει καμιὰ εἰκόνα ὀποιασδήποτε ἑτερότητας στὸν περσικὸ κόσμο τῆς δικῆς του ἐποχῆς. Νομίζω ὅτι ὁ λόγος βρίσκεται στὰ ἱστορικὰ καὶ πολιτισμικὰ συμφραζόμενα τῆς ἐποχῆς του. Οἱ προσπάθειες τῶν Περσῶν στὶς ἀρχὲς τοῦ δωδέκατου αἰῶνα γιὰ αὐτονομία ἀποτυγχάνουν, καθὼς ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰῶνα τὸ Χαλιφάτο ἐνδυναμώνεται καὶ γνωρίζει μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου τρίτου αἰῶνα μιὰ τελευταία περίοδο ἄνθισης. Παράλληλα, τρία σελτζουκικὰ σουλτανάτα —τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Ἀζερμπαϊτζάν καὶ τοῦ Ἰσφαχάν— νέμονται τὰ ἐδάφη στὰ βόρεια τῆς Μεσοποταμίας καὶ ἀνάμεσα στὴ Μαύρη Θάλασσα καὶ τὴν Κασπία. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ τρεῖς ἡγεμόνες ποὺ ἀναφέρει ὁ Nizami στοὺς προλόγους τῶν ἔργων του, εἶναι καὶ οἱ τρεῖς Τοῦρκοι ποὺ ὁμως δὲν κατάφεραν νὰ προσελκύσουν τὸν Πέρση ποιητὴ στὶς αὐλές τους. Ὁ περσικὸς κόσμος τὸν ὁποῖο ἀνακατασκευάζει ὁ Nizami στὸ ἔργο του εἶναι ἀποκλειστικὰ φαντασιακὸς καὶ ἐντελῶς ἐσωστρεφῆς, ἄσχετος πρὸς τὸ σελτζουκικὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ζεῖ ὁ μοναχικὸς αὐτὸς δημιουργός. Ἐδῶ διακρίνουμε μιὰ ἀπόκλιση τῆς περσικῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸ Βυζάντιο καὶ τὴ γαλλικὴ Δύση, ἀφοῦ στὰ ἔργα του ὁ Nizami προκρίνει τὴ διδακτικὴ αἰσθητικὴ καὶ τὸν θεοφιλοσοφικὸ μυστικισμό, διαχωρίζοντας τὴν ποίηση ἀπὸ τὴν ἱστορία.

Παράλληλα ὁμως ὑπάρχει καὶ μιὰ ἐνδιαφέρουσα σύγκλιση. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς παλαιότερους δημιουργούς, οἱ τρεῖς ποιητὲς ἐκφράζουν ἀπολύτως συνειδητὰ τὴ δύναμη τοῦ ποιητικοῦ τους ταλέντου. Ὁ Chrétien στὸν πρόλογο τοῦ *Erec et Enide* ἀναφέρει ὅτι «ἀπὸ μιὰ ἱστορία περιπετειῶν ἔφτιαξε μιὰ πολὺ ὁμορφὴ συναρμογὴ» (στ. 13-14: «*tret d'un conte d'aventure | une molt bele conjointure*»), ἐνῶ ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς τοῦ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη* βάζει τὸν ἀφηγητὴ νὰ λέει στὸ προοίμιο ὅτι θὰ παρουσιάσει μιὰ «θαυμαστὰ

σχεδιασμένη έρωτική αφήγηση» (στ. 17: «*ξενοχάραγον αφήγημαν αγάπης*»). Έπισημαίνουν έτσι και οι δύο δημιουργοί τη συμβολή της ποιητικής τέχνης στην κατασκευή της αφήγησης. Ο Nizami πάλι, υποδεικνύοντας τον έαυτό του στον πρόλογο του μυστικιστικού *Makhzan al-asrar*, δηλώνει: «Στόν ούράνιο θρόνο είναι ἀπδόνια | οί ποιητές· δέν μοιάζουν σέ κανέναν. | Έκστατικοί μέσα στή φλόγα τής σκέψης, | συγγενεύουν με τους ἀγγέλους. | Έη ποίηση ύφαινει τὰ πέπλα τῶν μυστηρίων, | κι έτσι γίνεται καθρέφτης τής σοφίας» (στ. 338–343). Δέν είναι, έπομένως, τυχαίο, ότι τὰ έργα τῶν τριῶν ποιητῶν ἀποτελέσαν καθοριστικά πρότυπα γιά τους έπόμενους.

Τόν διαχωρισμό ποίησης και ιστορίας θά τόν συναντήσουμε στο Βυζάντιο γύρω στα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα. Μέχρι και τη συγγραφή τής *Βυζαντινής Ήλιάδας* (Πίν. 2, άρ. 12), τὰ μυθιστορήματα πού μᾶς σώζονται ἀποτελοῦν πρωτότυπα κείμενα τὰ όποια έχουν γραφτεῖ στήν Κωνσταντινούπολη. Οί συγκεκριμένες αυτές διηγήσεις ἀντανακλοῦν σαφῶς ένα ἀριστοκρατικό περιβάλλον πού, μέσα στα χρόνια σκληρῶν ἐμφύλιων συγκρούσεων, ἀναζητᾶ διαφυγή στόν οὐτοπικό κόσμο του ἔρωτα και του πολέμου, ὅπως αὐτός ἀποτυπώνεται στο *Καλλίμαχος και Χρυσορρόη*, πού είναι φτιαγμένο σάν ἐξωτικό παραμύθι, ἢ στήν *Άχιλλίδα*, πού ἀνακαλεῖ τόν ἡρωικό κόσμο του Διγενῆ και παρουσιάζει τις έρωτικές περιπέτειες του δεσπότη, δηλαδή βυζαντινού πρίγκιπα, Άχιλλέα με τη φράγκισσα πριγκιπούλα Πολυξένη και τόν θλιβερό θάνατό τους. Ὡστόσο, ἡ συνεχιζόμενη διάλυση του κράτους και ἡ επικράτηση του ἡσυχασμοῦ ὡς θεολογικού δόγματος συνεπάγονται τη συνολικότερη μείωση τής ψυχαγωγικής λογοτεχνίας. Πρὸς τὸ τέλος του δέκατου τέταρτου αιώνα ἡ παραγωγή μυθιστορημάτων μετατοπίζεται σέ νέα κέντρα, μακριά ἀπό τόν ἔλεγχο τής Κωνσταντινούπολης. Οί τελευταῖες τρεῖς έρωτικές διηγήσεις πού μᾶς σώζονται (Πίν. 2, άρ. 13–15) είναι ἐλευθερες διασκευές ἑνός ἰταλικού, ἑνός ὀθωμανικού και ἑνός γαλλικού πρωτότυπου ἀντίστοιχα. Τὰ τρία αὐτὰ κείμενα, ἂν και σπηρίζονται στο ὕφος τῶν παλαιότερων διηγήσεων, ἀντανακλοῦν ένα ἀστικό περιβάλλον ἀπομακρυσμένο πιά ἀπό τόν βυζαντινό κόσμο. Ὅταν στίς ἀρχές του δέκατου ἔκτου αιώνα ἀντιγράφονται γιά τους συλλέκτες στήν

Ἰταλία καὶ στὴ Γαλλία τὰ λίγα σωζόμενα σήμερα χειρόγραφα, οἱ ἐρωτικές διηγήσεις ὀλοκληρώνουν τελεσίδικα τὸν δημιουργικὸ τους κύκλο. Ἡ συγγραφή τοῦ *Ἐρωτόκριτου* ἀπὸ τὸν Βισσέντισο Κορνάρο στὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὶς βυζαντινὲς ἐρωτικὲς διηγήσεις, ἀλλὰ ἀποτελεῖ στὴν ἐνετοκρατούμενη Κρήτη τὴν ὥριμη ἔκφανση ἐνὸς ἀναγεννησιακοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἀντίθετα, στὴ Δύση ἡ παράδοση τῆς μεσαιωνικῆς ἐρωτικῆς μυθοπλασίας δὲν χάνεται ἐντελῶς. Καθὼς, βέβαια, τὸν δέκατο πέμπτο αἰῶνα ἡ ὕστερη μεσαιωνικὴ κοινωνία ἀνοίγεται στὴν τάξη τῶν ἀστῶν καὶ ἡ ἀριστοκρατία, μὲ τὴ σταθεροποίηση τῶν βασιλικῶν ἡγεμονιῶν, ἀποσυνδέεται ἀπὸ τὶς πολεμικὲς παραδόσεις τῆς φεουδαρχίας, τὰ μυθιστορήματα χάνουν τὴν ἐπαφή τους μὲ τὴν ἱστορία. Οἱ ποιητικὲς διηγήσεις μετατρέπονται σὲ πεζὰ ἀφηγήματα, ὅπου ἡ εἰκόνα τῆς ἵπποσύνης παγώνει σὲ ἕνα ἀνιστορικὸ ιδεῶδες, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, στὸ *Mort d'Arthur* («Ὁ θάνατος τοῦ Ἀρθούρου») τοῦ Sir Thomas Malory, γραμμένο στὰ τέλη τοῦ δέκατου πέμπτου αἰῶνα. Μιὰ τελευταία ποιητικὴ ἀνθιση γνωρίζει ὁ κόσμος τῶν ἵπποτῶν στὰ ἐπικὰ μυθιστορήματα τῆς ὄψιμης ἰταλικῆς Ἀναγέννησης, ὅπως εἶναι ὁ *Orlando furioso* («Μαινόμενος Ὀρλάνδος») τοῦ Lodovico Ariosto, ὅπου, στὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα, ὁ Θερβάντες θὰ παρωδηήσει στὸν *Δὸν Κιχώτη* μὲ νοσταλγικὴ τρυφερότητα τὴ λογοτεχνικὴ κουλτούρα αὐτῆς τῆς παλιομοδίτικης ἵπποσύνης.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν Περσία. ἤδη στὸν δέκατο τέταρτο αἰῶνα μιὰ σειρά ποιητῶν συγγράφει μυθιστορήματα κατὰ ἀπομίμηση τοῦ Nizami, ἐνῶ τὸν δέκατο πέμπτο καὶ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα στὶς αὐλὲς τῶν Περσῶν βασιλέων τοῦ Ἰσφαχὰν καὶ τοῦ Χορασὰν τὰ ἔργα τοῦ Nizami εἰκονογραφοῦνται σὲ χειρόγραφα ἐντυπωσιακῆς πολυτέλειας καὶ καλλιτεχνικῆς ποιότητας. Ἔτσι, τὰ μυθιστορήματα τοῦ Πέρση ποιητῆ, εἰδικότερα ἡ ἐπικὴ ἐρωτικὴ ἱστορία *Χοσρός καὶ Σιλίν*, μεταφράζονται στὰ ὀθωμανικὰ σὲ πεζὸ λόγο καὶ γίνονται μέρος τῆς τουρκικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἕκτου αἰῶνα.

Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ τελικὴ ἀπόκλιση ἀνάμεσα στὴ δημιουργούμενη Εὐρώπη, στὸν ὑποχωροῦντα βυζαντινὸ κόσμο καὶ στὴν ὀθωμανοπερσικὴ Μέση

ἽΟ Barbad παίζει οὔτι μπροστὰ στὸν
Χοσρόη· περσικὸ κειρόγραφο
(ἔτ. 1539-1543) μετὴν «Πεντάδα»
τοῦ Nizami (Λονδίνο, Βρετανικὴ
Βιβλιοθήκη).

ἸΑνατολή. Οἱ γαλλικὲς ἐρωτικο-ἵπποτικὲς μυθιστορίες ἀνασύρονται στὰ
τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα προκειμένου νὰ βοηθήσουν στὴ δημιουρ-
γία τοῦ ρομαντικοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος μετὰ καταστατικὸ κείμενο τὸν
Ἰβανόν (1819) τοῦ Sir Walter Scott. Κάτι ἀντίστοιχο δὲν συμβαίνει στὴν
ἸΕλλάδα. Ἡ πρώτη προσπάθεια συγγραφῆς ἱστορικοῦ μυθιστορήματος εἶναι
ὁ Αὐθέντης τοῦ Μωρέως (1850) τοῦ Ἀλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, ποὺ
ἀποτελεῖ ἕναν ἐξόφθαλμο συγκερασμὸ τοῦ ἑλληνικὰ γραμμένου, ἀλλὰ
ἰδεολογικὰ φράγγικου, Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως καὶ τοῦ Ἰβανόν. Μοιρασμένο
ἀνάμεσα στὴ Δύση καὶ στὴν ἸΑνατολή, τὸ Βασίλειο τῆς ἸΕλλάδος καὶ οἱ
διανοούμενοί του ἐπιλέγουν μιὰ ἐντελῶς δυτικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Μεσαιῶ-
να χωρὶς ἴχνος ἑνὸς ὑπονομευτικοῦ «δυτικισμοῦ». ἸΑλλὰ καὶ στὴ δευτέρῃ
προσπάθεια αὐτοῦ τοῦ τύπου τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος, ἐννοῶ τὴν

Πριγκιπέσσα Ίζαμπώ (1945) του Άγγελου Τερζάκη, πάλι το ύπόβαθρο, παρά τις λογοτεχνικές ἀρετές του ἔργου, εἶναι ἡ ἔθνικιστικὰ προσδιορισμένη ὀπτική γωνία τῆς σύγχρονης πελοποννησοκεντρικῆς Ἑλλάδας. Σὲ αὐτὴ τὴν ἀπόκλιση κινούμαστε ἀκόμα καὶ σήμερα, καθὼς, παρὰ τὴν πληθώρα ἱστορικῶν μυθιστορημάτων με θέμα τὸ Βυζάντιο καὶ μάλιστα τὸ ὕστερο, οἱ Ἑλλήνες λογοτέχνες δὲν ἔχουν ἀνακαλύψει τὴ βυζαντινὴ ἐρωτικὴ μυθολογία γιὰ νὰ συνδιαλεχθοῦν δημιουργικὰ μαζί της στὶς ὅποιες τυχὸν ἀφηνεματικὲς ἀναζητήσεις τους. Φαίνεται πὼς στὴ γειτονικὴ Τουρκία κατὰ τέτοιο ἔχει ἀρχίσει νὰ γίνεται, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὸ καινοφανὲς πάντρεμα ποῦ πέτυχε μόλις πρὶν λίγα χρόνια ὁ Orhan Pamuk στὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημά του *Benim adım kırmızı* («Τὸ ὄνομά μου εἶναι Κόκκινο»). Μὲ τὴν ἀξιοποίηση εὐρωπαϊκῶν ἀφηνεματικῶν τεχνικῶν καὶ τὸν σχεδιασμὸ τῆς πλοκῆς με βάση τὸ *Χοσρόης καὶ Σὶρὶν* τοῦ Nizami, ὁ Pamuk κατασκευάζει ἓνα εἰρωνικὰ σύγχρονο μυθιστόρημα γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, τοὺς ἀνθρώπους της, τὸν ἔρωτα καὶ τὴ ζωγραφικὴ, ἓνα μυθιστόρημα ποῦ εἶναι ταυτόχρονα νεωτερικὸ καὶ συμβατικὸ, ὅπως ἦταν, δηλαδή, στὴν ἐποχὴ τους οἱ μεσαιωνικὲς ἐρωτικὲς διηγήσεις ἀπὸ τὴν Περσία στὴν Προβηγγία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τὸ κείμενο τῆς διάλεξης δημοσιεύεται με ὀρισμένες προσθήκες καὶ τὶς ἀναγκαῖες φραστικὲς βελτιώσεις. Προκειμένου νὰ διατηρηθεῖ ὁ δοκιμακὸς χαρακτήρας τοῦ κειμένου δὲν προστέθηκαν ὑποσημειώσεις. Τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα στόχο ἔχει νὰ παράσχει στοὺς ἐνδιαφερόμενους ἀναγνώστες τὰ ἀναγκαῖα βοηθήματα γιὰ μιὰ πρώτη ἐπαφὴ τους με τὰ κείμενα.

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Γιὰ τὰ κομνήνεια καὶ τὰ παλαιολόγεια ἐρωτικὰ μυθιστορήματα σύντομη ἐνημέρωση προσφέρουν τὰ ἐγχειρίδια τοῦ H. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἱστορία τῆς λόγιας κοσμικῆς γραμματείας τῶν Βυζαντινῶν*, Ἀθήνα 1991-1994 καὶ τοῦ H.-G. Beck, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς δημόδους λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1989 ἀντίστοιχα. Χρήσιμη εἶναι ἡ μονογραφία τοῦ R. Beaton, *Ἡ ἐρωτικὴ μυθιστορία τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαίωνα*. Μετάφραση Ν. Τσιρώνη, Ἀθήνα 21996, σὲ συνδυασμὸ ὅμως με τὴν κριτικὴ τῶν P.A. Agapitos & O.L. Smith, *The Study of Medieval Greek Romance: A Reassessment of Recent Work* [Opuscula Graecolatina 33], Κοπεγχάγη 1992. Εἰδικότερα γιὰ τὰ κομνήνεια ἔργα καλὴ εἰσαγωγὴ ἀποτελεῖ ὁ συλλογικὸς τόμος τῶν P.A.

Agapitos & D.R. Reinsch (έπιμ.), *Der Roman im Byzanz der Komnenenzeit. Ein internationales Symposium* (Meletemata 8), Φρανκφούρτη 2000. Ἀναντικατάστατη ὡς εἰσαγωγή στὴν ἑλληνιστικὴ ἔρωτικὴ μυθολογία παραμένει ἡ μονογραφία τοῦ T. Hägg, *Τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ μυθιστόρημα*. Μετάφραση Τζ. Μαστοράκη, Ἀθήνα 1992.

Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Μανασσῆ καὶ τὸ χρονολογικὸ ἔργο του σημαντικὴ εἶναι ἡ ἔκδοσις τοῦ O. Lampsidis, *Constantini Manassis Breviarium Chronicum* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 36], Ἀθήνα 1996 (νεοελληνικὴ ἀπόδοσις ἀπὸ τὸν Ὁ. Λαμφίδη, Ἀθήνα 2003). Τὸ ζήτημα τῆς λογοτεχνικότητας σὲ σχέση πρὸς τὰ ἔρωτικὰ μυθιστορήματα ἀνέπτυξε ὁ D.R. Reinsch, «Historia ancilla litterarum? Zum literarischen Geschmack in der Komnenenzeit: Das Beispiel der Σύνοψις χρονικὴ des Konstantinos Manasses», στὸ: P. Odorico & P.A. Agapitos (έπιμ.), *Pour une «nouvelle» histoire de la littérature byzantine: problèmes, méthodes, approches, propositions. Actes d'un colloque international philologique* [Dossiers Byzantins 1], Παρίσι 2002, σελ. 81-94.

Ἀπὸ τὴν ἐκτενέστατη βιβλιογραφία γιὰ τὸν *Διγενῆ Ἀκρίτη* ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὰ ἀκόλουθα: Σ. Ἀλεξίου (ἐκδ.), *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης (κατὰ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἑσκοριὰλ) καὶ Τὸ ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη* [Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη 5], Ἀθήνα 1985· R. Beaton & D. Ricks (έπιμ.), *Digenes Akrites: New Approaches to Byzantine Heroic Poetry* [Centre for Hellenic Studies, King's College London. Publications 2], Aldershot 1993· P. Odorico, *Digenis Akritas: Poema anonimo bizantino*, Φλωρεντία 1995· E.M. Jeffreys, *Digenis Akritis: The Grottaferrata and Escorial Versions* [Cambridge Medieval Classics 7], Καίμπριτζ 1998· P. Odorico, *L'Akrite: l'épopée byzantine de Digenis Akritas. Versions grecque et slave, suivie du Chant d'Armouris*, Τουλούζη 2002.

Γιὰ τὰ παλαιολόγια μυθιστορήματα παραπέμπω στὶς ἀκόλουθες μελέτες μου, ὅπου καὶ ὅλη ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία: «Ἡ θέση τῆς αἰσθητικῆς ἀποτίμησης σὲ μιὰ “νέα” ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας», στὸ: Odorico & Agapitos, *Pour une «nouvelle» histoire*, σελ. 185-232· «Genre, Structure and Poetics in the Byzantine Vernacular Romances of Love», *Symbolae Osloenses* 78 (2004) 5-98· «Writing, Reading and Reciting (in) Byzantine Erotic Fiction», στὸ: B. Mondrain (έπιμ.), *Lire et écrire à Byzance* [Byzantina Sorbonensia 21], Παρίσι (ὑπὸ δημοσίευση): «Ἀπὸ τὸ “δρᾶμα” τοῦ Ἑρωτα στὸ “ἀφήγημα” τῆς Ἀγάπης: Τὸ ἔρωτικὸ μυθιστόρημα στὸ Βυζάντιο (11ος-14ος αἰώνας)», στὸ: Χρ. Ἀγγελίδη & Η. Ἀναγνωστάκης (έπιμ.), *Γοῦστο καὶ αἰσθητικὲς προτιμήσεις στὸ Βυζάντιο καὶ τὸν Δυτικὸ Μεσαίωνα* [Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἑρευνῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν: Διεθνῆ Συμπόσια 11], Ἀθήνα (ὑπὸ δημοσίευση): *Ἀφήγησις Λιβίστρου καὶ Ροδάμνης. Κριτικὴ ἔκδοσις τῆς διασκευῆς «ἄλφα»* [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη 9], Ἀθήνα (ὑπὸ δημοσίευση).

Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΓΓΛΟΝΟΡΜΑΝΔΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Γιὰ τὰ δυτικὰ μυθιστορήματα γενικότερα ἀξιόλογες εἰσαγωγὲς ἀποτελοῦν οἱ ἀκόλουθοι τόμοι, ὅπου καὶ πλοῦσια βιβλιογραφία: J. Frappier & R.R. Grimm (έπιμ.), *Le roman jusq'à la fin du XIIIe siècle*, Χαϊδελβέργη 1978· J.-Ch. Huchet, *Le roman médiéval*, Παρίσι 1984· K. Brownlee & M.S. Brownlee (έπιμ.), *Romance: Generic Transformation from Chrétien de Troyes to*

Cervantes, Λονδίνο 1985· J. Bumke, *Höfische Kultur: Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, Μόναχο 1986· D. Kelly, *Medieval French Romance*, Νέα Υόρκη 1993· M.T. Bruckner, *Shaping Romance: Interpretation, Truth, and Closure in Twelfth-Century French Fictions*, Φιλαδέλφεια 1993· B. Schmolke-Hasselmann, *The Evolution of Arthurian Romance: The Verse Tradition from Chrétien to Froissart*. Translated by M. and R. Middleton [Cambridge Studies in Medieval Literature 35], Καίμπριτζ 1998· R.L. Krueger (έπιμ.), *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Καίμπριτζ 2000. Για τὰ romans d'antiquité ειδικότερα σημαντικές είναι οί μελέτες του D. Poirion, *Résurgences: Mythe et littérature à l'âge du symbole (XIIe siècle)*, Παρίσι 1986 και του L.W. Patterson, *Negotiating the Past: The Historical Understanding of Medieval Literature*, Μάντισον 1987.

Από την έκτενέστατη βιβλιογραφία για τὰ chansons de geste, και ειδικότερα για τὸ «Ἔσμα του Ρολάνδου», ἀναφέρω τὰ ἑξῆς: M. Menéndez Pidal, *La Chanson de Roland et la tradition épique des Francs*, Παρίσι 21960· M. de Combarieu du Grès, *L'ideal humain et l'expérience morale chez les héros des chansons de geste des origines à 1250*, Aix-en-Provence 1979· I. Short (έκδ.), *La Chanson de Roland*, Παρίσι 1990· P. Haidu, *The Subject of Violence: The Song of Roland and the Birth of the State*, Bloomington-Indianapolis 1993· S. Gaunt, *Gender and Genre in Medieval French Literature* [Cambridge Studies in French 53], Καίμπριτζ 1995, σελ. 22-70.

Για τὸν Chrétien μποροῦν νὰ μνημονευθοῦν ἐδῶ, ἐντελῶς ἐνδεικτικά, οί ἀκόλουθες μελέτες: P. Haidu, *Aesthetic Distance in Chrétien de Troyes: Irony and Comedy in Cligés and Perceval*, Γενεύη 1968· N.J. Lacy, *The Craft of Chrétien de Troyes: An Essay in Narrative Art* [Davis Medieval Texts and Studies 3], Λέυντεν 1980· D. Kelly (έπιμ.), *The Romances of Chrétien de Troyes: A Symposium* [Edward C. Armstrong Monographs on Medieval Literature 3], Lexington, KY 1985· D. Maddox, *The Arthurian Romances of Chrétien de Troyes: Once and Future Fictions* [Cambridge Studies in Medieval Literature 12], Καίμπριτζ 1991· Gaunt, *Gender and Genre*, σελ. 71-121· S. Kay, «Who Was Chrétien de Troyes?», *Arthurian Literature* 15 (1996) 1-35. Για τὸν Cligés ειδικότερα σημαντικά βοηθήματα είναι τὰ ἑξῆς: L. Polak, *Chrétien de Troyes: Cligés* [Critical Guides to French Texts 23], Λονδίνο 1982· S. Gregory & C. Luttrell (έκδ.), *Chrétien de Troyes: Cligés*, Καίμπριτζ 1993· Ch. Méla & O. Collet & M.-Cl. Gérard-Zai (έκδ.), *Chrétien de Troyes: Cligés* [Lettres Gothiques], Παρίσι 1994.

Ο ΑΡΑΒΟΠΕΡΣΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Για τὴ μεσαιωνική περσική λογοτεχνία γενικότερα χρήσιμα είναι ἀκόμα τὰ ἔχειρίδια του E.G. Browne, *A Literary History of Persia*, Λονδίνο 1904-1911, του J. Rypka, *Iranische Literaturgeschichte*, Λειψία 1959 και του A. Bausani, *Letteratura persiana*, Μιλάνο 1960. Για τὰ ἔρωτικά μυθιστορήματα του ἑνδέκατου αἰῶνα ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ δοκίμιο του D. Davis, *Panthea's Children: Hellenistic Novels and Medieval Persian Romances* [Biennial Yarshater Lecture Series 3], Νέα Υόρκη 2002.

Συυθετικά ἔξετάζει τὸ «Βιβλίον τῶν Βασιλέων» του Firdowsi ὁ D. Davis, *Epic and Sedition:*

The Case of Ferdowsi's Shahnameh, Fayetteville, AK 21998, ό όποϊός και έχει μεταφράσει ένα σημαντικό μέρος του έπους, π.χ., *Ferdowsi: The Legend of Seyavash* [Penguin Classics], Harmondsworth 1991. Μιά συγκριτική εξέταση του *Shahnameh* με τον *Διγενή 'Ακρίτη* παρουσίασε ό V. Pecoraro, «La nascita del romanzo moderno nell'Europa del XII secolo: le sue origini orientali e la mediazione di Bisanzio all'Occidente», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32.2 (1982) 307-318.

Γιά τα άραβικά έπη βασικά είναι ή τρίτομη μελέτη του M.C. Lyons, *The Arabian Epic*, Καίμπριτζ 1995, ή όποία περιλαμβάνει και μεταφράσεις τεσσάρων έργων. Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ή συγκριτική μελέτη τής Cl. Ott, «Byzantine Wild East – Islamic Wild West: An Expedition into a Literary Borderland», στό: Agapitos & Reinsch, *Der Roman im Byzanz der Komnenenzeit*, σελ. 137-146.

Γιά μια συνοπτική παρουσίαση τής ζωής και του έργου του Nizami έξαίρετο είναι το άρθρο του P.J. Chelkowski, «Nizami Gandjawi», *Encyclopaedia of Islam* 8 (1995) 76-81, όπου και ή παλαιότερη βιβλιογραφία. Δύο πρόσφατες λογοτεχνικές προσεγγίσεις είναι: K. Talattof & J.W. Clinton (έπιμ.), *The Poetry of Nizami Ganjavi: Knowledge, Love, and Rhetoric*, Νέα Υόρκη 2001 και A.A. Seyed-Gohrab, *Layli and Majnun: Love, Madness and Mystic Longing in Nizami's Epic Romance* [Brill Studies in Middle Eastern Literatures 27], Λέυντεν 2003. Γιά τις «Έπτά εικόνες» ειδικότερα ό άναγνώστης μπορεί νά διαβάσει συντομευμένες μεταφράσεις άπό τον P.J. Chelkowski, *Mirror of the Invisible World: Tales from the Khamseh of Nizami*, Νέα Υόρκη 1975, σελ. 69-112 και τον R. Gelpke, *Nizami: Die sieben Geschichten der sieben Prinzessinnen* [Manesse Bibliothek der Weltliteratur], Ζυρίχη 1959, ή τήν πλήρη μετάφραση άπό τον M. Barry, *Nezâmi: Le pavillon des sept princesses* [Connnaissance de l'Orient], Παρίσι 2000. Γοντευτική παραμένει ή άνάγνωση του συγκεκριμένου έργου άπό τον Ίταλο Καλβίνο, *Γιατί νά διαβάζουμε τους κλασικούς*. Μετάφραση Ά. Χρυσοστομίδης, Άθήνα 2003, σελ. 67-74 («Οί έπτά πριγκίπισσες του Νεζαμί»). Γιά το «*Χοσρόης και Σπρίν*» ύπάρχει ή έξαίρετη μετάφραση με εισαγωγή και σχόλια του J.C. Bürgel, *Nizami: Chosrou und Schirin* [Manesse Bibliothek der Weltliteratur], Ζυρίχη 1980.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΒΗΓΓΙΑ: ΕΡΩΤΙΚΕΣ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΥΣΤΕΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

1

Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΓΓΛΟΝΟΡΜΑΝΔΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

(τέλη ένδέκατου με τέλη δωδέκατου αιώνα)

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΘΕΜΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ (ROMANS D'ANTIQUITÉ)

- 1 *Roman de Thèbes* [περ. 1150-1155: Γαλλία]
- 2 *Roman d'Enéas* [περ. 1156: Νορμανδική Ἀγγλία]
- 3 Benoît de Sainte-Maure, *Roman de Troie* [περ. 1160-1165: Γαλλία]

ΜΙΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΠΛΑΝΤΑΓΕΝΕΤΩΝ

- 4 Wace, *Roman de Brut* [περ. 1150-1155: Νορμανδική Ἀγγλία]

ΤΡΙΑ ΗΡΩΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ (CHANSONS DE GESTE)

- 5 *La Chanson de Roland*: διασκευη Ὁξφόρδης [περ. 1100: Γαλλία]
- 6 *La Chanson de Roland*:
διασκευη Παρισίων [πρῶτο μισὸ δωδέκατου αἰῶνα: Γαλλία]
- 7 *La Chanson de Guillaume* [ἀρχὲς δωδέκατου αἰῶνα: Γαλλία]

ΤΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ CHRÉTIEN DE TROYES (περ. 1140-1191)

- 8 *Erec et Enide* («Ὁ Ἐρέκ καὶ ἡ Ἐνίντ») [περ. 1165-1170: Νορμανδική Ἀγγλία]
- 9 *Cligés* [περ. 1170-1177: Νορμανδική Ἀγγλία (:;)]
- 10 *Le Chevalier de la Charrette* («Ὁ ἰππότης τοῦ κάρου» [Lancelot])
[περ. 1174-1181: Γαλλία]
- 11 *Le Chevalier au Lion* («Ὁ ἰππότης μετὸ λιοντάρι» [Yvain])
[περ. 1175-1181: Γαλλία]
- 12 *Le Conte du Graal* («Ἡ ἀφήγηση τοῦ Γκράλ» [Perceval])
[περ. 1179-1191: Γαλλία]

2

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

(δωδέκατος με δέκατος πέμπτος αιώνας)

ΕΡΩΤΙΚΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

- 1 Εὐμάθιος Μακρεμβολίτης, *Ύσμίνη και Ύσμινίας* [περ. 1130-1135: Κων/πολη]
- 2 Θεόδωρος Πρόδρομος, *Ροδάνθη και Δοσικλῆς* [περ. 1130-1135: Κων/πολη]
- 3 Νικήτας Εὐγενειανός, *Δροσίλλα και Χαρικλῆς* [περ. 1135-1140: Κων/πολη]
- 4 Κωνσταντίνος Μανασσῆς, *Ἀρίστανδρος και Καλλιθέα* [περ. 1140-1145: Κων/πολη]

ΜΙΑ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

- 5 Κωνσταντίνος Μανασσῆς, *Σύνοψις χρονική* [περ. 1140-1145: Κων/πολη]

ΔΥΟ ΗΡΩΙΚΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

- 6 *Διγενῆς Ἀκρίτης*, διασκευῆ Ἐσκοριάλ [πρῶτο μισὸ δωδέκατου αἰώνα (:); Κων/πολη (:)]
- 7 *Διγενῆς Ἀκρίτης*, διασκευῆ Κρυπτοφέρρης [δωδέκατος αἰώνας: Κων/πολη]

ΕΡΩΤΙΚΕΣ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΛΑΣΚΑΡΙΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

- 8 *Λίβιστρος και Ροδάμνη* [μέσα δέκατου τρίτου αἰώνα: Νίκαια]
- 9 *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα* [τέλη δέκατου τρίτου αἰώνα: Κων/πολη]
- 10 *Καλλίμαχος και Χρυσορόπη* [ἀρχὲς δέκατου τέταρτου αἰώνα: Κων/πολη]
- 11 *Ἀχιλλίδα* [μέσα δέκατου τέταρτου αἰώνα: Κων/πολη]
- 12 *Βυζαντινὴ Ἰλιάδα* [δεύτερο μισὸ δέκατου τέταρτου αἰώνα: Κων/πολη (:)]
- 13 *Φλώριος και Πλατσιαφλώρη* [δεύτερο μισὸ δέκατου τέταρτου αἰώνα: Κρήτη(:)]
- 14 *Σεμίραμη και Ἀλέξανδρος* [πρῶτο μισὸ δέκατου πέμπτου αἰώνα: Θράκη (:)]
- 15 *Ἰμπέριος και Μαργαρώνα* [μέσα δέκατου πέμπτου αἰώνα: Πελοπόννησος (:)]

3

Ο ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΡΑΒΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

(ένδέκατος με άρχες δέκατου τρίτου αιώνα)

ΕΡΩΤΙΚΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΣΙΑΣ

- 1 Unsuri, *Vamiq u Adhra* («'Ο Βαμίκ και ή Άντρα») [δεύτερο τέταρτο ένδέκατου αιώνα]
- 2 Gurgani, *Vis u Ramin* («'Η Βίς και ό Ραμίν») [μέσα ένδέκατου αιώνα]
- 3 Ayyuqi, *Varqeh u Gulshah* («'Η Βάρκε και ό Γκουλσά») [δεύτερο μισό ένδέκατου αιώνα]

ΕΝΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΠΟΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΣΙΑΣ

- 4 Firdowsi, *Shahnameh* («Τò βιβλίο τών Βασιλέων») [άρχες ένδέκατου αιώνα]

ΜΙΑ ΗΡΩΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ (SIRAT) ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ

- 5 *Sirat al-mujahidin* («'Έπος τών 'Ιερών Πολεμιστών») [δώδεκατος αιώνας: Συρία ή 'Ιράκ]

ΟΙ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ (MASNAVI) ΤΟΥ ILYAS IBN-YUSUF NIZAMI (1141-1209)

- 6 *Makhzan al-asrar* («Τò θησαυροφυλάκιο τών μυστικῶν») [1174-1176]
- 7 *Khusraw u Shirin* («'Ο Χοσρόης και ή Σιρίν») [1180-1181]
- 8 *Layli u Majnun* («'Η Λείλα και ό Ματζνούν») [1185-1188]
- 9 *Haft paykar* («Οί έπτά εικόνες») [1190-1196]
- 10 *Iskandarnameh* («Τò Βιβλίο του 'Αλεξάνδρου») [1197-1204]